

DE SANTA MARGALIDA D'EMPÚRIES A SANTA MARGALIDA DE MALLORCA. UN CAS DE TRASPLANTAMENT D'ADVOCACIÓ I DE TOPÒNIM

Antoni Mas i Forners

XVII Jornada d'Antroponímia i Toponímia. Santa Margalida, 2004

Recentment, en Cosme Aguiló ha escrit *que tot i que no es pot excloure categòricament la possibilitat de trasllats de topònims del Principat per part dels repobladors medievals, avui em sent inclinat a creure que els noms de possessions com Tortova, Montblanc i el mateix Pontiró són els cognoms dels seus propietaris o usufructuaris transferits a la terra* (Aguiló, 2002: 48). Qui escriu aquestes planes va arribar a la mateixa conclusió estudiant la primera toponímia catalana de Santa Margalida i de Maria. En aquest treball (Mas, 2002:333-337) vaig indicar que els topònims Campfullós, Castellet, Montblanc, Roqueta i sa Torre eren trasllats; és a dir, tot seguint la nomenclatura d'en Xavier Terrado, quan topònims convertits prèviament en antropònims arrela altre cop en un nou territori (TERRADO, 1997:1149-1150). Aquests noms de lloc de Santa Margalida i Maria varen aparèixer com a resultat de la conversió en topònim de la designació o «llinatge» dels seus primers tenents documentats (en Pere de Campfullós, en Bernat de Castellet, en Bartomeu de Comabella de Montblanc, en Cardona de Roqueta i en Pere sa Torre). Però hi havia dos topònims que considerava que podrien ser trasplantaments (segons en Terrado *l'assignació d'un nom conegut a una nova realitat geogràfica, motivada normalment per una colonització o per un domini territorial*). Es tractava de Vallllobera —no vaig poder documentar cap posseïdor de l'alqueria amb aqueix llinatge— i de Santa Margalida, que designava tant la parròquia medieval com el terme d'aquesta¹ —els actuals municipis de Santa Margalida i Maria—. Reproduesc literalment la meva argumentació sobre aquest darrer topònim:

¹ *termino Sancte Margarite de Moro* (1270, Arxiu Torrella armari 14, plec 32 núm. 34) *parrochie Sancte Margarite de Muru* (1272 ECR 348 f. 58v); *termino sive parrochia Sancte Margarite de Muro* (1273 ECR 348 f. 69); *Matheo Aham qui alias per gentes voccaris Maymon habitatori Sancte Margarite de Muro* (1273 ECR 348 f. 109); *termino sive parrochia Sancte Margarite de Muro* (1273 ECR 348 f. 111v); *termino sive parrochia Sancte Margarite de Muro* (1273 ECR 348 f. 112); *parrochia Sancte Margarite de Muro* (1290, Arxiu Torrella armari 14, plec 30 núm. 234).

Santa Margalida (alqueria). Es tracta de l'advocació a la qual fou dedicada l'església bastida en els terrenys de l'alqueria de Yachat o Hiachat (*la sgleya de aquí instituhida de Hiachat —1247—*), ja documentada el 1243 (ALOMAR-ROSSELLÓ, 1989:167) i definitivament institucionalitzada com a parròquia en la butlla del 1248 (LLOMPART-PALOU, 1998). Aquest hagiòtopònim, en el decurs del segle XIII, va substituir l'andalusí de Yachat o Hiachat i va passar a designar tant aqueixa alqueria (*alcheria Sancte Margarite —1340—*),² com la cavalleria o senyoriu feudal que la comprenia (*cavalleria nuncuptae Sanctae Margaritae de Muro et de Ero*), el terme assignat a la parròquia —que, a partir de la primera meitat del segle XIV, es convertí en el seu terme municipal—,³ com també el nucli de població que es va formar en les terres de l'alqueria (*ville et parrochie Sancte Margarite de Muro —1321—*).⁴ Si l'he inclòs dins els topònims transportats és perquè —si interpret correctament un document al qual ara faré referència— la parròquia hauria estat dedicada a Santa Margalida per mor que el primer o els primers clergues de la parròquia creada a Hiachat probablement procedien d'una parròquia o monestir anomenat Santa Margalida d'Empúries (*Sanctae Margaritae de Empurias*). Aquests, si la meua hipòtesi és la correcta, no haurien fet altra cosa que dedicar la nova parròquia a la mateixa advocació del monestir o parròquia del qual procedien; un trasllat d'advocació que, a la llarga, s'hauria convertit en transport toponímic.

Caldrà, però, argumentar aquesta proposta. El comte d'Empúries, en Pons Hugó, va cedir dues jовades en alou franc a l'església creada a Hiachat, donació que ja s'havia dut a terme el 1247 (*la cavalleria qui és dita Yachat, e són setze jовades, retingudes dues jовades en lo comun loch, les quals en Guillem Hugo ja dit dóna a la sgleya de aquí instituïda, de Hiachat*).⁵ En una còpia d'un document del 1290 [del segle XVII] s'indica que aquestes dues jовades havien estat cedides pel comte a l'esmentada església i als seus germans, en poder d'en Joan de Verdura, prevere i procurador de Santa Margalida d'Empúries (*dictas duas jовatas terrae de Yachant pro ut melius datae et assignatae fuerunt per alodium franchum per Guillerum Ugo quon-*

² ARM PN M-4 f. 88v. El 1301 també es feia referència a l'alqueria Santa Margalida, com a una de les que integraven la cavalleria que després fou anomenada de Santa Margalida: *Nos Jacobus dei gratia rex Maioricarum (...) damus et concedimus vobis Berengario Arnaldi de Insula militi et vestris successoribus in aeternum omnes justitias civiles tantum in alcareis vocatis Sancta Margarita Hero et in rafallis vocatis Baxachdiria et Reboster et in rafalli d'en Castelló quem tenet quidam vocatus Colomeris que alcariae et rafalli sunt in parrochia Sancte Margarite de Muro in insula Maioricarum in portione seu parta nobilis comitis Empuriarum* (Còpia del 1620 continguda a la capbreuació de les cavalleries de Santa Margalida de Pere Ramon Safortesa, ARM ECR 1148 f. 6v-7v).

³ Vegeu-ne una mostra, recollida de documents del segle XIII: *termino Sancte Margarite de Moro* (1270, Arxiu Torrella armari 14, plec 32 núm. 34) *parrochie Sancte Margarite de Muru* (1272 ECR 348 f. 58v); *termino sive parrochia Sancte Margarite de Muro* (1273 ECR 348 f. 69); *Matheo Aham qui alias per gentes voccaris Maymon habitatori Sancte Margarite de Muro* (1273 ECR 348 f. 109); *termino sive parrochia Sancte Margarite de Muro* (1273 ECR 348 f. 111v); *termino sive parrochia Sancte Margarite de Muro* (1273 ECR 348 f. 112); *parrochia Sancte Margarite de Muro* (1290, Arxiu Torrella armari 14, plec 30 núm. 234).

⁴ Arxiu Municipal de Santa Margalida, pergami núm. 3.

⁵ E. de K. AGUILÓ (1911).

*dam tunc administratorem seu procuratorem domini Ponciis Ugonis bonae memoriae Dei gratia ecclesiae predictae et fratibus eiusdem in posse fratris Joannis Verdarie praesbyterii et procuratoriis Sanctae Margaritae de Empurias).*⁶ Tot i que no es pot precisar quan es produí aquesta donació, en tot cas era anterior al 1247, i —com veurem més envant— no seria estrany que s'hagués produït en els primers anys que seguiren la conquesta. Que en Joan de Verdera, un prevere, rebés aquesta donació com a procurador de Santa Margalida d'Empúries i que s'esmentin els germans de la dita església (*gratia ecclesiae predictae et fratibus eiusdem in posse fratris Joannis Verdarie praesbyterii et procuratoriis Sanctae Margaritae de Empurias*) fa pensar que, almanco en principi, l'administració de l'església s'encomanava a l'església o monestir de Santa Margalida d'Empúries (Mas, 2202: 335-337).

Tanmateix, que la referència en què havia basat aqueixa afirmació provingués d'una cita d'un document del segle XVII podia fer dubtar del significat exacte del document, atès que la parròquia de Santa Margalida de Mallorca formava part dels dominis mallorquins del comte d'Empúries, i, fins i tot, si era autèntic. Recentment, gràcies a l'amabilitat d'en Joan Manuel Antem, he tingut accés a una notícia documental que sembla confirmar la meua hipòtesi. En el regest d'un document del 1232, que figura en una base de dades de l'Arxiu Diocesà de Girona (document núm. P00600060; 1232, gener, 5) s'indica el següent: «*Guillem de Galliners, la seva esposa Ermessendis i els seus fills Ramon i Arnau, enfranqueixen Guillem Ramon, fill de Guillem Ramon de Vilauir, que passa a ser home propi de Santa Margarida del Pla d'Empúries i del procurador d'aquest lloc, Joan clergue, dit Verdera, per 115 sous melg. Notari: Arnau, prevere.*

Aqueix document prova l'existència de l'església de Santa Margalida del Pla d'Empúries,⁷ i que el seu procurador, poc temps després de la conquesta i en el mateix

⁶ Arxiu Diocesà de Mallorca III/163/4.

⁷ Segons una amable comunicació epistolar d'en Joan Manuel Antem, del 10 d'abril de 2003, aquesta església és la que apareix referenciada a la Catalunya romànica com a Santa Margarida d'Empúries. A l'esmentada obra hom llegeix que *l'església de Santa Margarida, avui en ruïnes, formava part del conjunt de capelles de la rodalia d'Empúries, situada en un punt amagat del mar, a poc menys d'1 km. al sud-oest de l'antiga ciutat i a 2 km a ponent de la vila de l'Escala, a l'indret anomenat Santa Margarida o Pla de Santa Margarida, al qual donà nom. Aquesta és l'església que estigué dedicada a santa Margarida i amb aquest nom han estat conegudes sempre, popularment, les seves ruïnes. Ha estat publicada amb el nom de «Santa Margarida I», mentre que les restes de l'altra església propera eren designades «Santa Margarida II» pel fet que s'ignorava la dedicació d'aquesta darrera. Hom sap actualment que la dita església propera estigué dedicada a santa Magdalena; ja no cal, doncs, continuar utilitzant aquesta terminologia arqueològica, ja que pot ésser aplicada a cadascun dels edificis llur nom correcte. La «capella sancte Margarite» apareix documentada l'any 1279 a les Rationes decimarum; curiosament no surt esmentada a les mateixes llistes d'un any més tard. (...) En altres documents relatius a aquesta casa monàstica, s'hi troben referències a Santa Margarida i al benefici que hi era instituit. Així, l'any 1358 quan un pagès de remença, home propi del monestir de Vilanera, promet de prestar les servituds corresponents, el document és signat pel notari públic «... regentisque scribaniam Castrí de Impuriis pro beneficio instituto per comitem de Impuriis in capella Beate Margarite dicti Castrí ...». En termes pràcticament idèntics, hi ha un nou esment del benefici en la signatura notarial d'un document de l'any 1367. Als nomenclàtors sinodals de la diòcesi, que daten de cap al final del segle XIV, hi ha l'al·lusió a la «Capella sacte Margarita, in parrochia Impuriis», entre les esglésies no parroquials amb benefici propi i sacerdot adscrit. L'església mantingué el culte almenys fins al començament del segle XVII. (...) Al darrer quart del segle XVIII la capella de Santa Margarida —igual que la seva veïna, que apareix dedicada a santa Magdalena— ja no tenia culte, ja que figura com a «derruïda» en un mapa d'aquests paratges*

any que es va crear la cavalleria de Santa Margalida —el 1232— (Verger, 1884) era la mateixa persona: el clergue Joan Verdera (al document de l'Arxiu Diocesà de Girona en Joan Clergue dit Verdera). Així doncs, sembla clar que l'església de Hiachat fou dedicada a Santa Margalida perquè aquesta era l'advocació de l'església que rebé les dues jovades de terra a l'esmentada alqueria, segurament com a contrapartida de l'obligació de tenir cura de l'administració de la parròquia mallorquina. Així pareix indicar-ho que aquestes dues jovades, a partir del segle XIV, fossin tingudes en alou propi de la parròquia de Santa Margalida i dedicades al seu sosteniment (March-Rosselló, 1981).

Cal fer notar que aquest trasplantament d'advocació hauria tingut almanco dos paral·lels a la Part Forana de Mallorca. L'oratori de Llubí, documentat el 1297 sota l'advocació de Sant Feliu,⁸ estava situat sota el domini de l'abat Sant Feliu de Guíxols (Alomar-Rosselló, 1989:72). Un altre cas de trasplantament, d'advocació i toponímic, hauria estat el de la parròquia de Santa Maria del Camí, creada dins els dominis feudals que havien tocat a en Bernat de Santa Eugènia. Aquest seria, a parer d'en Josep Capó Juan, qui hauria decidit l'advocació de la nova parròquia (*Per què aquest títol? Per voluntat de Bernat de Santa Eugènia, fundador del poble i de la parròquia*). Segons el mateix autor, els Santa Eugènia, des del segle XI, eren els senyors de la capella de Santa Maria del Camí, situada al municipi de la Garriga, entre Barcelona i Vic, i el 1222 fundaren una altra església, també anomenada Santa Maria del Camí, situada a la diòcesi de Vic (Capó, 1980:68-70).

BIBLIOGRAFIA CITADA

- Aguiló, C. (2002): *Toponímia i etimologia*. Barcelona.
- Aguiló (1911), E. de K.: «Pons Hugo, Comte d'Ampúries atorga a'n Ramon de Pedardell reducció a una sola cavalleria de les dues que havien de prestar el dit Ramon y son germà quondam, per terres que tenien en feu en el terme de Muro —16 desembre 1247—»: *Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana*, XIII, Mallorca, 287-288.
- Alomar, G.; Rosselló, R. (1989): *Història de Muro*. 1229-1349. Vol II, Mallorca.
- Badia, J. (1990): «Santa Margalida d'Empúries», *Catalunya Romànica*, IX L'Empordà ·II·. Barcelona, 459-461.
- Capó, J. (1980): *La vila de Santa Maria del Camí*. Volum primer. De la prehistòria al segle XVI. Mallorca.
- Llompert, G.; Palou, J. M. (1998): *1248-1998. Commemoració del 750è aniversari de la Bul·la del Papa Innocenci IV*, Palma.
- March, J. F.; Rosselló, R. (1981): *Història de Santa Margalida. De la prehistòria al segle XVI*, Mallorca.
- Mas, A. (2002): «Colonització feudal i canvi toponímic a la Mallorca rural (1230-1350). El cas de la parròquia de Santa Margalida», *Congrés internacional de Toponímia i Onomàstica Catalanes*. València, 321-339.

que hom data de l'època esmentada. (...) L'església de Santa Margarida, actualment molt enrunada, és un edifici d'una sola nau rectangular, capçada a llevant per un absis de ferradura, de planta en semicercle marcadament passat de radi. L'observació dels diferents sectors de la construcció sembla indicar que l'absis és una pervivència d'un temple preromànic, mentre que els murs de la nau corresponen a una reforma molt tardana, al menys en bona part. (Badia, 1990: 459-460).

⁸ Actualment és una parròquia amb la mateixa advocació.

- Terrado, X. (1997): «Toponímia transportada: el cas valencià», *IV Col·loqui d'onomàstica Valenciana. XXI Col·loqui de la Societat d'Onomàstica*, Volum LXX-LXXI, Ontinyent, 1149-1172
- Verger, J. (1884): *Breve historia de la villa de Santa Margarita escrita en latín por el Dr. Juan Verger Presbítero y Rector de dicha villa traducida al castellano por Don Simón Alzina traducida al castellano por D. Simón Alzina Presbítero y Rector de N. Señora de la Sapiciencia. Año de 1830*, Palma [L'original data del segon quart del segle XVIII].